

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Emma Petersson

Vem är det som har sagt det?

Om införande av anonyma vittnesmål i Sverige

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Joel Eriksson

Termin: HT 2017

Innehållsförteckning

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte	5
1.3 Frågeställningar	5
1.4 Avgränsningar	6
1.5 Metod	6
1.6 Forskningsläge	7
1.7 Material	7
1.8 Disposition	8
2 OM VITTNEN	9
2.1 Vittnesplikt i svensk rätt	9
2.2 Vittnespliktens sanktioner	10
2.3 Otillåten påverkan mot vittnen	10
3 UTREDNINGAR I SVENSK RÄTT	12
3.1 SOU 1990:92	12
3.2 Ds 1993:29	13
3.3 Proposition 1993/94:143	14
3.4 Betänkande 1993/94:JuU25	14
3.5 Ds 1995:1	14
3.6 SOU 1998:40	15
3.7 SOU 2004:1	16

4 ANONYMA VITNESMÅL I EUROPARÄTTEN	18
4.1 Rätten till en rättvis rättegång	18
4.2 Rekommendationer från Europarådet	19
4.3 Praxis från Europadomstolen	20
4.3.1 Kostovski mot Nederländerna	20
4.3.2 Doorson mot Nederländerna	21
4.3.3 Al-Khawaja och Tahery mot Förenade kungariket	23
4.3.4 Pesukic mot Schweiz	24
5 ANONYMA VITTNEN I NORSK RÄTT	25
5.1 Vittnesplikt i Norge	25
5.2 Anonyma vittnesmål i Norge	25
6 ANALYS	28
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	31
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	34

Summary

The fact that witnesses in fear of reprisals do not dare to testify in criminal-proceedings is a growing problem. A system with anonymous witnesses is often assigned as a solution.

The purpose of this essay is to discuss anonymous testimonies through a Swedish perspective by looking at Swedish investigations, but also European law and Norwegian right. The first question is how the obligation to testify is constructed in Sweden and in which extension sanctions can be prevailing. Since the leading argument for anonymous testimonies is that witnesses risks reprisals is a report about influence against witnesses used to answer the second question on how such influence works. The third question is which arguments pro and against anonymous testimonies that have been put forward in Swedish investigations. The question has been straightened out several times since the 1990's. Anonymous testimonies have never been imposed with reference to several different arguments. In discussion about anonymous testimonies is the right to a fair trial in EKMR art 6 current. Guidelines are found in recommendations from the Council of Europe and decisions from the European Court of Human Rights. Norway imposed as the first country in Scandinavia with anonymous testimonies year 2000. It is therefore also interesting to see which considerations that have been made during the imposition in Norway.

The essay ends with an analyse where pros and cons is weight against each other. The essay does not take a final standpoint for or against anonymous testimonies.

Sammanfattning

Omständigheten att vittnen av rädsla för repressalier inte vågar vittna i brottmålsrättegång är ett växande problem. Som lösning på problemet anförs ofta införande av anonyma vittnesmål.

Syftet med framställningen är att diskutera anonyma vittnesmål ur ett svenskt perspektiv genom att titta på svenska utredningar, men också europarätt och norsk rätt. Frågeställningarna tar först fokus på hur vittnesplikten ser ut i Sverige och i vilken utsträckning sanktioner kan aktualiseras. Eftersom det främsta argumentet för att införa anonyma vittnesmål är att vittnen riskerar repressalier behandlas rapport angående otillåten påverkan mot vittnen för att besvara den andra frågan om hur sådan påverkan mot vittnen fungerar. Den tredje frågan är vilka argument som förts för och emot anonyma vittnesmål i svenska utredningar. Frågan om anonyma vittnesmål har utretts i svenska utredningar ett flertal gånger sedan 1990-tal. Anonyma vittnesmål har dock aldrig införts med hänvisning till ett flertal argument. Vid diskussion om anonyma vittnesmål aktualiseras rätten till en rättvis rättegång enligt EKMR art 6. Ramar ställs upp i rekommendationer från Europarådet samt Europadomstolens praxis. Norge införde år 2000 som första land i norden anonyma vittnesmål. Det är därför även intressant att se vilka överväganden som gjordes i och med införandet i Norge.

Framställningen avslutas med en analys där för och nackdelar vägs mot varandra. Det tas dock inte något slutligt ställningstagande för eller emot anonyma vittnesmål.

Förkortningar

Bet	Betänkande
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
Ds	Departementsserien
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
Europadomstolen	Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
JO	Justiteombudsmannen
NOU	Norges offentlige utredninger
Mot.	Motion
Ot.prp.	Odelstingsproposisjon
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
RH	Rättsfall från hovrätterna
Straffeprocessloven	Lov om rettergangsmåten i straffesaker av 22. mai 1981 nr 25
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Vittnesplikten i Sverige är i princip absolut. Det är ett växande problem att personer som hörs i brottmålsrättegång av rädsla för repressalier inte vågar hålla fast vid uppgifter som tidigare lämnats till polisen.¹ Det finns skyddssystem för vittnen i form av skydd och stöd för vittnen. Många former av påverkan mot vittnen är kriminaliserat i och med brottet övergrepp i rättssak². Men är skyddet tillräckligt? I en undersökning gjord av Brottsförebyggande rådet (BRÅ) år 2008 framkom att åtta procent av landets samtliga åklagare under en period om fyra veckor misstänkt eller övertygats om att bevispersoner utsatts för otillåten påverkan.³ Sedan 1990 har det ställts krav på ett möjliggörande av anonyma vittnesmål i svensk rätt. Frågan har varit aktuell i såväl riksdagen som i regeringskansliet.⁴

Frågan om anonyma vittnesmål är ett brott mot rätten till en rättvis rättegång som uttrycks i Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (EKMR) aktualiseras. Jämförelse kan göras med grannlandet Norge, som liksom Sverige tillhör den nordiska delen av den kontinentaleuropeiska rättsfamiljen.⁵ Norge införde anonyma vittnesmål redan år 2000.

Under hösten 2017 har motioner om anonyma vittnesmål lagts fram av Liberalerna, Moderaterna och Sverigedemokraterna. I motionerna förs argument kring att vittnen känner rädsla inför att vittna, vilket leder till ett ineffektivt rättssystem.⁶ Liberalerna hänvisar till att flera av de nordiska grannländerna har system för anonyma vittnen, men likväl fungerande

¹ SOU 2004:1 s. 203.

² 17 kap 10 § Brottsbalk (1962:700).

³ BRÅ 2008:8 s. 119.

⁴ SOU 1998:40 s. 318.

⁵ Bogdan (2013) s. 76.

⁶ Mot. 2017/18:884; Mot. 2017/18:1235; Mot. 2017/18:3576.

rättssystem.⁷ Under hösten 2017 tog Moderaternas partistyrelse upp frågan om anonyma vittnen. Förslaget rörde ett möjliggörande av anonyma vittnesmål vid allvarlig brottslighet.⁸ Moderaterna tog dock inte ställning till frågan på partistämman, då förslaget som lades fram på stämman var att låta frågan utredas.⁹

1.2 Syfte

Syftet med denna framställning är att diskutera anonyma vittnesmål ur ett svenskt perspektiv. Syftet ska uppfyllas genom att gå igenom tidigare svenska utredningar av frågan samt norsk lagstiftning och förarbeten för att jämföra vilka överväganden som gjorts i och med införandet i Norge. Jag kommer också att se till ramarna som ställs upp i europarätten genom EKMR, rekommendationer från Europarådet samt praxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen).

1.3 Frågeställningar

För att uppfylla uppsatsens syfte ska följande frågeställningar behandlas:

- Hur ser vittnesplikten ut i Sverige?
- Hur fungerar otillåten påverkan mot vittnen?
- Vilka argument har förts för och emot anonyma vittnesmål i de svenska utredningar som genomförts?
- Vilka hinder finns det för anonyma vittnesmål i europarätten?
- Vilka överväganden har gjorts i samband med införande av anonyma vittnesmål i Norge?

⁷ Mot. 2017/18:3576.

⁸ Olsson, Lova och Runblom, Karin ”M-ledning öppnar för anonyma vittnen”, Sveriges radio. <<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6794542>>, besökt 2018-01-01.

⁹ Samuelsson, Fredrik ”Moderaterna skärper sin migrationspolitisk”, Expressen <<https://www.expressen.se/nyheter/moderaterna-skarper-sin-migrationspolitik/>>, besökt 2018-01-02.

1.4 Avgränsningar

I framställningen ges ingen beskrivning av dagens skydd av vittnen i svensk rätt, främst p.g.a. utrymmesskäl. Eftersom dagens skydd inte behandlas tas kvalificerad skyddsidentitet enligt Lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter ej upp. Det kan annars tyckas vara ett närmande mot anonyma vittnesmål i och med att vittnesmål sker under fingerat namn men är enligt lagens 2 § endast tillämpligt för polismän, anställda vid Säkerhetspolisen och anställda vid Försvarsmakten.

I flera svenska utredningar förs argumentet att ett införande av anonyma vittnesmål strider mot rättssäkerhet. I denna framställning kan dock begreppet ej behandlas närmare p.g.a. utrymmesskäl.

Gällande EKMR tas endast rätten till en rättvis rättegång upp. Rätten till privat och familjeliv uttryckt i art 8 som annars kan vara relevant för vittnens intressen tas inte upp.

I den komparativa delen görs endast jämförelse med Norge trots att även Danmark infört anonyma vittnesmål. Då det finns mycket lite rättspraxis på området behandlas inte hur det tillämpats i praktiken.

1.5 Metod

I denna framställning används rättsdogmatisk metod. Metoden innebär att det redogörs för gällande rätt och svaren söks i lagstiftning, rättspraxis, lagförarbeten och doktrin.¹⁰ Komparativ metod har använts för att göra en jämförelse med Norge. Komparativ metod är en form av rättsdogmatisk metod.¹¹ Rättsdogmatisk metod är dock analytisk medan den komparativa metoden grundar sig på iakttagelsen av rättssystemens faktiska funktionssätt.¹² Jämförelse görs för att se likheter och skillnader mellan

¹⁰ Korling (2013) s. 21.

¹¹ Ibid. s. 40.

¹² Ibid. s. 156.

rättsordningarna.¹³ De rättsregler som studeras måste handla om samma problem men måste inte ha samma syfte eller mål.¹⁴ I denna framställning är det funktionen med anonyma vittnen i Norge som jämförs med motsvarande frånvaro i Sverige.

1.6 Forskningsläge

Det förekommer ingen forskning i Sverige på området anonyma vittnesmål. Gällande vittnesplikten ska Ekelöf, Heuman och Fitger nämnas. Samtliga tre har på något olika vis uttryckt sig kring huruvida vittnesplikten är absolut eller fakultativ.

1.7 Material

För att undersöka hur dagens vittnesplikt ser ut i Sverige har lagtext granskats. Doktrin skriven av Ekelöf m.fl., Heuman och Fitger och relevant praxis har behandlats. För att undersöka hur otillåten påverkan mot vittnen fungerar har rapport från BRÅ använts. De utredningar som gjorts angående införande av anonyma vittnesmål har granskats för att se vilka argument som förts för och emot ett införande i Sverige.

Gällande de hinder som ställs upp enligt EKMR har lagtext och doktrin skriven av Danelius använts. Det finns flera fall från Europadomstolen som tar upp anonyma vittnesmål, samtliga kan dock inte tas upp av utrymmesskäl. Den praxis från Europadomstolen som tas upp är noga avvägd. De som valts ut ska visa dels var gränserna för anonyma vittnesmål går, dels en förändring i praxis. De två rekommendationer som givits av Europarådets ministerråd har behandlats för att se en förändring i praxis.

Gällande norsk rätt har lagtext och förarbeten granskats på originalspråket. För att bearbeta informationen har jag fått göra egna översättningar som det kan finnas brister i.

¹³ Bogdan (2013) s. 45.

¹⁴ Ibid. s. 48 f.

1.8 Disposition

Framställningen inleds med att i kapitel 2 görs en redogörelse för hur vittnesplikten ser ut i svensk rätt idag. Sedan görs en genomgång om hur vittnesplikten är belagd med sanktioner. Efter det tas en rapport från BRÅ upp för att se hur otillåten påverkan mot vittnen ser ut.

I kapitel 3 sker en genomgång av de utredningar som gjorts gällande ett införande av anonyma vittnesmål i svensk rätt för att se vilka argument som förts för och emot ett införande.

Framställningen fortsätter sedan i kapitel 4 med en redogörelse för rätten till en rättvis rättegång så som den är uttryckt i EKMR. De två rekommendationer som finns från Europarådet angående anonyma vittnesmål behandlas. Relevant praxis från Europadomstolen går igenom för att undersöka vilka gränser som gäller för anonyma vittnesmål.

En genomgång kring hur systemet med anonyma vittnesmål i Norge är uppbyggt sker i kapitel 5. Fokus läggs vid vilka överväganden som gjordes i utredningar då bestämmelsen skulle införas.

Framställningen avslutas i kapitel 6 med en analys där vikt främst läggs vid de argument för och emot anonyma vittnesmål som framkommit i svenska och norska utredningar.

2 Om vittnen

2.1 Vittnesplikt i svensk rätt

I 36 kap 1 § 1 st Rättegångsbalk (1942:740) (RB) föreskrivs att var och en som inte är part i målet får höras som vittne. Det finns emellertid regler som inskränker vittnesplikten i vissa fall.¹⁵

I 36 kap 10 § RB föreskrivs att innan vittnesmål avges ska rätten höra vittnet om dennes namn. Rätten ska höra vittnet om ålder, yrke och hemvist om det är behövligt. Rätten ska också klargöra omständigheter som kan vara av betydelse för bedömningen av tilltron till vittnets berättelse. Det finns inget förbud mot vittnesförhör med personer som har ett starkt intresse av målets utgång, men det ska beaktas vid bevisvärderingen.¹⁶ Även då vittneseden avlägges ska vittnet enligt 36 kap 11 § RB uppge sitt namn.

JO har kritiserat avgörandet RH 2001:71 där bevisning i form av förhör med anonymt vittne tilläts.¹⁷ I avgörandet tilläts bevisning i form av utskrift av bandupptagning av förhör under förundersökning med ett anonymt vittne. I målet var omständigheterna sådana att det anonyma vittnet utvisats från Sverige tre dagar efter förhör. Hovrätten kom i sitt avgörande fram till att utskriften därför var det bästa bevismedlet och tillät bevisningen.¹⁸

Vittnesförhör med personer som inte uppgett sina namn har i senare praxis från hovrätten ansetts utgöra grovt rättegångsfel. De tilltalades grundläggande rätt till full insyn i det material som åberopas mot dem ansågs åsidosatt.¹⁹

¹⁵ 36 kap 3–6 §§ RB.

¹⁶ Ekelöf (2009) s. 220.

¹⁷ JO 2002/03 s. 87-91.

¹⁸ RH 2001:71.

¹⁹ RH 2007:24.

2.2 Vittnespliktens sanktioner

Vittnesutsagor är en av de viktigaste formerna av bevisning. Det är en allmän medborgerlig skyldighet att avlägga vittnesmål i rättegång på domstols begäran. Domstol får inte upphäva vittnesplikt eller befria vittne från att besvara obehagliga frågor. Det gäller också då vittne löper risk att utsättas för allvarliga repressalier.²⁰

Av 36 kap 21 § RB framgår att om ett vittne utan giltigt skäl vägrar att avlägga ed, avgiva vittnesmål, besvara fråga eller iaktta föreläggande om förberedelse enligt 8 § är det möjligt för rätten att förelägga vittnet att fullgöra sin skyldighet vid vite, och därefter äventyr av häkte. Det pågår en diskussion angående om bestämmelsen är obligatorisk eller fakultativ.²¹ Heumans mening har varit att bestämmelsen i princip är obligatorisk, men att domstol kan avstå från att använda tvångsmedel då vittnet kan utsättas för allvarliga repressalier om denne avger utsaga. Att vittnet tycker att det är obehagligt att vittna kan inte befria denne från vittnesplikten.²² Fitger har å andra sidan menat att bestämmelsen är fakultativ och att proportionalitetsprincipen gäller. Det krävs ingen uttrycklig bestämmelse för att proportionalitetsprincipen ska gälla.²³ Vid proportionalitetsbedömning ska alla relevanta förhållanden vägas in vilket kan vara hotbilden, vittnesmålets bevisvärde, hur allvarligt brottet är och risken för att en felaktigt fällande dom meddelas.²⁴

2.3 Otillåten påverkan mot vittnen

I rapporten ”Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet.”²⁵ har BRÅ gjort en kartläggning av påverkan mot vittnen och brottsoffer. I rapporten är

²⁰ Ekelöf (2009) s. 219.

²¹ Fitger m.fl. Rättegångsbalken m.m. (5 december 2017) Zeteo, kommentaren till 36 kap 21 §.

²² Heuman, Juridisk Tidskrift, 1994/95 nummer 1 s. 153-155.

²³ Fitger m.fl. a.a., kommentaren till 36 kap 21 §.

²⁴ Ekelöf (2009) s. 220.

²⁵ BRÅ 2008:8.

begreppet ”otillåten påverkan” mer vidsträckt än brottet övergrepp i rättssak. Även sådan påverkan som är subtil och underförstådd omfattas, exempelvis vissa typer av trakasserier som nödvändigtvis inte utgör brott. Otillåten påverkan definieras som handlingar där gärningspersonens syfte är att påverka en persons agerande till sin egen fördel.²⁶

Det är vanligast att brottsoffer drabbas av otillåten påverkan, vittnen löper lägre risk att utsättas. Vid otillåten påverkan är det vanligt att gärningspersonen och offret känner varandra på något sätt. Risken att drabbas av otillåten påverkan ökar om brottsoffret eller vittnet själv ingår i någon form av kriminellt nätverk.²⁷ Det är få brottsoffer och vittnen som utsätts för våld inom ramen för otillåten påverkan. Hot övergår sällan till våld. Otillåten påverkan används för att undvika kontakt med myndigheter, vilket en mer långtgående påverkan ofta leder till. Den otillåtna påverkan blir då kontraproduktiv. Påverkan sker vanligtvis direkt i anslutning till grundbrottet. Det näst vanligaste är att påverkan sker i anslutning till huvudförhandling. Gärningspersoner som hämnas genom våld eller andra påverkansformer efter dom är ovanligt.²⁸

Det är inte ovanligt att vittnen och brottsoffer själva ägnar sig åt självcensur som svar på en befogad eller obefogad oro för otillåten påverkan, utan att någon otillåten påverkan skett.²⁹ I undersökningen framkom att det är vanligt med oro hos brottsoffer, vittnen samt anhöriga till dessa. Ursprunget till oron är diffust, det saknas ofta indikationer på att de berörda personerna är i fara. Oron är oftast istället baserad på rykten och vad som förekommit i media.³⁰ Grupperingar med ett etablerat våldsrykte behöver generellt inte använda sig av otillåten påverkan. Brottsoffer och vittnen gör då bedömningen att de kommer att bli utsatta för otillåten påverkan om de berättar och väljer att förhålla sig passiva.³¹

²⁶ Ibid. s. 16.

²⁷ Ibid. s. 95 ff.

²⁸ Ibid. s. 117 f.

²⁹ Ibid. s. 53.

³⁰ Ibid. s. 56 f.

³¹ Ibid. s. 60.

3 Utredningar i svensk rätt

Nedan kommer det redogöras för de viktigaste utredningarna som gjorts angående införande av anonyma vittnesmål i svensk rätt. Frågan har övervägts ett flertal gånger trots att samtliga utredningar landat i ungefär samma slutsatser.

3.1 SOU 1990:92

Frågan om anonyma vittnesmål behandlades i Våldskommissionens slutbetänkande ”Våld och brottsoffer”. Våldskommissionens uppdrag var att motverka våld och förbättra stöd till brottsoffer.³²

Rikspolisstyrelsen lämnade genom en arbetsgrupp förslag rörande skydd för vittnen som kan utsättas för repressalier till följd av sina vittnesmål. Arbetsgruppen lämnade förslag om att vittnes identitetsuppgifter skulle kunna hemlighållas för tilltalad och utomstående. Försvararen skulle enligt förslaget ha full insyn. Vittne skulle fortsättningsvis inställa sig personligen i rätten och förhöras av den tilltalade. Rätten skulle vid trovärdighetsbedömningen beakta att den tilltalade inte känt till vittnets identitet. Den tilltalade skulle på så vis inte lida någon rättsförlust.³³

Våldskommissionen anförde att vittnen fritt och sanningsenligt kan avge vittnesmål utgör ett av de fundament den svenska rättsordningen står på. Det finns en långtgående skyldighet att vittna som är belagd med sanktioner.³⁴ Våldskommissionen konstaterade att det fanns en allmänt utbredd uppfattning att vittnen utsätts för trakasserier och repressalier med anledning av deltagande i rättsprocesser. Hur vanligt det var med otillåten påverkan hade dock inte undersökts närmare. En rundfrågning hos olika polisdistrikt gjordes, med resultatet att det generellt inte förekom otillåten påverkan. Den

³² SOU 1990:92 s. 11.

³³ Ibid. s. 169 f.

³⁴ Ibid. s. 172.

vanligaste orsaken till motvilja att vittna var istället en allmän olust- eller obehagskänsla.³⁵

Våldskommissionen ansåg att arbetsgruppens förslag var för långtgående. Att begränsa den tilltalades insyn medan försvararen skulle ges full insyn i processmaterialet torde bädda för allvarliga lojalitetskonflikter. En begränsning av den tilltalades insyn i processmaterialet skulle kunna rubba principen om att den som döms och straffas för ett brott ska få ta del av samtliga omständigheter som ligger till grund för en dom eller ett beslut mot honom. Våldskommissionen ansåg att parter och vittnens säkerhet fick garanteras på annat sätt.³⁶

3.2 Ds 1993:29

I promemorian ”Brottsoffren i blickpunkten – åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning” var utgångspunkten att mot bakgrund av redan genomförda åtgärder på brottsofferområdet kartlägga behovet av ytterligare insatser och föreslå de åtgärder som krävdes för att stärka brottsoffrens ställning.³⁷

Förslag lämnades gällande att uppgifter angående vittnes ålder, yrke och bostadsadress inte skulle delges den tilltalade när stämningsansökan delges. Anledningen till detta var vittnens intresse av att den misstänkte inte automatiskt skulle få ta del av del av samtliga personuppgifter. Att undanhålla uppgift om namn på vittne borde inte kunna komma i fråga då den misstänktes rätt till partsinsyn ska upprätthållas. Att ändra reglerna om parts rätt till insyn ansågs för långtgående eftersom partsinsynen är en del av de minimikrav som rättssäkerheten föreskriver.³⁸

³⁵ Ibid. s. 173.

³⁶ Ibid. s. 175.

³⁷ Ds 1993:29 s. 7.

³⁸ Ibid. s. 50 f.

Förslag lämnades också om ändring av dåvarande lydelsen i 36 kap 10 § RB till att rätten endast skulle fråga vittne om ålder, yrke och hemvist innan vittnesmål avläggs om det behövs.³⁹

3.3 Proposition 1993/94:143

Till grund för propositionen låg Justitiedepartementets promemoria som behandlats i avsnitt 3.2. I propositionen anfördes förslag som stämde överens med förslag som lagts fram i promemorian. Det ansågs inte möjligt att göra några mer genomgripande förändringar för att förbättra skyddet för vittnen mot våld och hot om våld utan att komma i konflikt med de grundläggande principerna för ett rättssamhälle. En sådan princip är parts rätt till partsinsyn. Den enda möjliga vägen att förbättra skyddet för målsägande och vittnen förefall vara den som presenterats i promemorian.⁴⁰

3.4 Betänkande 1993/94:JuU25

I betänkandet ”En brottsofferfond, m.m.” kommenterades de förslag som lämnats genom propositionen som behandlats i avsnitt 3.3. Justitieutskottet konstaterade att regeringsförslaget innebar en begränsning när det gäller möjligheterna att på ett enkelt sätt få del av ett vittnets personuppgifter. Det uttalades att det knappast var möjligt att gå längre med hänsyn till de krav rättssäkerheten ställer.⁴¹

3.5 Ds 1995:1

I promemorian ”Vittnen och målsägande i domstol” behandlades problemet att vittnesvilligheten under senare år minskat. Olika sätt att förbättra förhållandena för vittnen diskuterades.⁴² En allmänt omfattande inställning hos riksdag och regering vid tiden för upprättandet av promemorian var att en ordning som tillåter anonyma vittnen skulle stå i strid med principen om

³⁹ Ibid. s. 53.

⁴⁰ Prop. 1993/94:143 s. 43 ff.

⁴¹ Bet. 1993/94:JuU25. s. 21 f.

⁴² Ds 1995:1 s. 3.

parts rätt till fullständig insyn i de förhållanden som läggs till grund för domstols avgörande.⁴³

I promemorian uttalades att all användning av bevisning som består av anonyma vittnesmål visserligen inte innebär en kränkning av EKMR. Något förslag om tillåtande av sådan bevisning lades dock inte fram med hänsyn till den inställning som riksdag och regering intagit i frågan. Frågan lämnades öppen för framtida överväganden, särskilt med tanke på att frågan kunde komma i annat läge efter att Europarådets expertkommitté lagt fram sina rekommendationer.⁴⁴

3.6 SOU 1998:40

Utredningen ”Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?” hade syftet att gå igenom de åtgärder som vidtagits på brottsofferområdet. Utredningen gav förslag på lagändringar och andra åtgärder för att förbättra brottsoffers situation.⁴⁵ Utredningen lade dock inte något förslag om att införa en ordning med anonymitet för vittnen.⁴⁶

Det konstaterades att det främst är s.k. tillfällighetsvittnen, d.v.s. en utomstående person som av en tillfällighet iakttagit eller på annat vis fått kännedom om brott, som kan tänkas få skydd av att vittna anonymt. Risken att vittnet på grund av innehållet i vittnesmålet får sin identitet avslöjad torde annars vara stor. Genom enkäter till rättsväsendets aktörer framkom att påverkan mot vittnen förekom främst i de fall då den tilltalade hade någon relation till vittnet. I sådana fall skulle anonymitet inte ge något skydd. Kravet att försvararen ska få tillfälle att fråga ut vittnet torde medföra att försvararen i de flesta fall kommer att få kännedom om identiteten. Försvararen måste då åläggas med tystnadsplikt gällande identiteten. Det skapar en konfliktsituation gentemot klienten, en situation som dessutom står i strid med god advokatsed. Det ansågs olämpligt att ålägga försvarare

⁴³ Ibid. s. 41.

⁴⁴ Ibid. s. 50 f.

⁴⁵ SOU 1998:40 s. 13.

⁴⁶ Ibid. s. 313.

ett sådant handlingsätt.⁴⁷ Tidigare överväganden av riksdag och regering ansågs alltså tungt vägande. Parts rätt till fullständig insyn i processmaterialet och den grundläggande principen om offentlighet bör inte åsidosättas utan mycket starka skäl.⁴⁸

Slutligen lämnades hänvisning till att den internationella utvecklingen i Sveriges grannländer borde följas då en samordnad strategi för att bekämpa den organiserade och gränsöverskridande brottsligheten är angelägen. Det internationella straffprocessuella samarbetet kan också ställa krav på Sveriges möjligheter att ge skydd. Vid tiden för utredningen hade inget av de nordiska grannländerna infört regler om anonymitet.⁴⁹

3.7 SOU 2004:1

Utredningen ”Ett nationellt program om personsäkerhet” hade till syfte att utforma ett nationellt program till skydd för bevispersoner m.fl.⁵⁰ Utredningen hade till uppgift att överväga och föreslå åtgärder som skulle kunna förhindra att vittne vid huvudförhandlingen ändrar sina tidigare uppgifter eller vägrar uttala sig på grund av rädsla. En sådan lösning skulle kunna vara att tillåta vittnen att vara anonyma.⁵¹

I SOU 1998:40 hänvisades det till att inget nordiskt grannland infört ett förfarande med anonyma vittnesmål. Vid upprättandet av denna utredning hade både Norge och Danmark infört möjlighet till anonyma vittnesmål. Förfarandet hade dock ännu inte tillämpats praktiskt.⁵² Argumentet att följa utvecklingen i de nordiska grannländerna behandlades inte vidare.

Det framfördes att det finns en motsättning mellan att å ena sidan inte tvinga en person att fullgöra vittnesplikt med avslöjande av personuppgifter trots konstaterat allvarligt hot mot vittnets liv eller hälsa, och å andra sidan att

⁴⁷ Ibid. s. 318 ff.

⁴⁸ Ibid. s. 320.

⁴⁹ Ibid. s. 320.

⁵⁰ SOU 2004:1 s. 15.

⁵¹ Ibid. s. 203.

⁵² Ibid. s. 205 f.

part ska ha fullständig insyn i de förhållanden som kan läggas till grund för ett avgörande mot honom eller henne. Ett system med anonymitet ansågs i princip endast ha effekt för s.k. tillfällighetsvittnen. Även i sådant fall bedömdes det att det finns en risk att vittnets identitet avslöjas på grund av innehållet i vittnesmålet. Eftersom ett system med anonyma vittnen skulle komma att få liten betydelse för säkerhetsarbetet kring hotade personer samtidigt som det väcker svåra processuella frågor ansågs det att andra åtgärder torde vara bättre lämpade för att stödja utsatta vittnen. Frågan om anonymitet bedömdes dock kunna vara av intresse i framtiden och sannolikt att behöva utredas i annat sammanhang.⁵³

⁵³ SOU 2004:1 s. 209 f.

4 Anonyma vittnesmål i europarätten

Europarådet bildades efter andra världskriget. Dess stadga undertecknades 5 maj 1949 av tio stater, där Sverige var en av de tio. Europarådet beslöt att rekommendera regeringarna att utarbeta en konvention som skulle innefatta effektiva garantier angående åtnjutande av mänskliga rättigheter för individen. EKMR antogs den 4 november 1950 och trädde i kraft 3 september 1953.⁵⁴ Sverige ratificerade EKMR 1953, men det dröjde till 1995 innan EKMR inkorporerades i och med införandet i lag (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. EKMR hade dock tillmätts stor betydelse i svensk rättspraxis redan före inkorporeringen.⁵⁵

4.1 Rätten till en rättvis rättegång

Den grundläggande rättigheten i art 6.1 EKMR är rätten till en rättvis rättegång.⁵⁶ Art 6.1 stadgar att var och en som är anklagad för brott har rätt till en rättvis och offentlig förhandling inför en oavhängig och opartisk domstol som upprättas enligt lag. Domen ska avkunnas offentligt, men bestämmelsen medger inskränkningar i offentligheten med hänsyn till vissa angivna syften.

Utmärkande för en rättvis rättegång är parternas likställdhet (equality of arms). I brottmål innebär principen att den tilltalade inte får ha sämre möjligheter än åklagaren att utföra sin talan inför domstolen. Principen om kontradiktoriskt förfarande hänger nära samman med principen om parternas likställdhet. Det kontradiktoriska förfarandet syftar till att båda parter ska få kännedom om allt material i processen, få tillfälle att framföra sina synpunkter på materialet samt ha lika goda möjligheter att åberopa

⁵⁴ Danelius (2015) s. 17.

⁵⁵ Ibid. s. 42 ff.

⁵⁶ Ibid. s. 259.

bevisning och utföra sin talan.⁵⁷ Det är dock möjligt att göra undantag om det finns motstående intressen av tillräcklig styrka, exempelvis behovet av att skydda vittnen. I sådant fall måste försvarets intressen tillgodoses på annat lämpligt sätt.⁵⁸

I art 6.3 EKMR ställs det upp minimigarantier som gäller i en brottmålsprocess. Dessa kan ses som särskilt viktiga exempel på villkor som ska vara uppfyllda för att en rättegång ska anses rättvis.⁵⁹ Art 6.3(d) i EKMR fastställer rätten till konfrontation. I artikeln framgår att var och en som är anklagad för brott har minimirättigheten att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopas mot denne samt själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen åberopade mot denne. Som regel får domstol alltså inte till nackdel för den tilltalade grunda sitt avgörande på muntliga utsagor av personer som den tilltalade inte haft möjlighet att förhöra.⁶⁰

4.2 Rekommendationer från Europarådet

Av artikel 14 i Europarådets stadga framgår att varje medlemsstat i Europarådet ska ha en representant i ministerrådet, medlemsstatens utrikesminister. Ministerrådet kan anta rekommendationer vilket framgår av artikel 15. Rekommendationerna har ingen rättsligt bindande verkan för staterna. Rekommendationer uttrycker emellertid en europeisk gemensam syn i frågan och påverkar inte sällan lagstiftningen i medlemsländerna.⁶¹

Två rekommendationer där frågan om anonyma vittnesmål behandlas har antagits av Europarådets ministerråd.

⁵⁷ Ibid. s. 260.

⁵⁸ Ibid. s. 276.

⁵⁹ Ibid. s. 261.

⁶⁰ Ibid. s. 277.

⁶¹ Nilsson, SvJT 1996 s. 557.

Den första rekommendationen antogs år 1997. I rekommendationen stadgades att en fällande dom inte skulle baseras på endast eller i avgörande grad på vittnesmål av anonyma personer.⁶²

År 2005 antogs en ny rekommendation. I rekommendationen framgick att en fällande dom inte bör baseras på endast eller i avgörande grad på vittnesmål av anonyma personer.⁶³ Värt att anmärka är att rekommendationen år 2005 utkom innan Europadomstolens dom i fallet *Pesukic* som behandlas i avsnitt 4.3.4.

Det går att se en förändring mellan 1997 års och 2005 års rekommendationer, från att en fällande dom inte skulle baseras på i endast eller avgörande del anonyma vittnesmål till att en fällande dom inte bör göra det. Det innebär att synen på anonyma vittnesmål blivit mer tillåtande vilket också märks i praxis från Europadomstolen.

4.3 Praxis från Europadomstolen

Europadomstolen övervakar hur medlemsstaterna efterlever sina förpliktelser enligt EKMR. Domstolen förekommer i fyra olika sammansättningar, men det vanligaste är att en kammare dömer om ett mål tagits upp till sakprövning. Avgöranden som kommer från s.k. stor kammare kan anses ha särskilt stort prejudikatvärde.⁶⁴ Vid användande av anonyma vittnen aktualiseras problem med kontradiktion vid bevisupptagningen vilket behandlats i flera rättsfall från Europadomstolen.⁶⁵

4.3.1 Kostovski mot Nederländerna

Målet *Kostovski mot Nederländerna* rörde ett rån mot en bank i Baarn utfört av tre maskerade män 1982. Tre personer, däribland *Kostovski*, pekades ut som gärningsmän av två anonyma vittnen. Vittnena var inte ögonvittnen utan hade hört vad som berättats om rånet. Vittnena var anonyma med

⁶² Rec No. (97) 13, p 13; SOU 1998:40 s 307.

⁶³ Rec No. (2005) 9, p 21.

⁶⁴ Danelius (2015) s. 22.

⁶⁵ Ekelöf (2009) s. 32.

hänvisning till rädsla för repressalier. De misstänkta ombud tilläts att ställa skriftliga frågor till ett av de anonyma vittnena. Frågorna ställdes vid förhör som utfördes av polisen. Av de 14 frågor som Kostovskis ombud ställde var det dock endast 2 som besvarades med hänvisning till att det fanns en risk att vittnenas identitet avslöjades. Frågorna handlade främst om under vilka omständigheter vittnet erhållit sina uppgifter. De anonyma vittnena hördes ej i rätten utan endast under förundersökning. Det var en polisman samt en undersökningsdomare som genomförde förhören. Kostovski dömdes i två instanser för väpnat rån till sex års fängelse.⁶⁶

Europadomstolen kom fram till att brott mot EKMR art 6.1 och art 6.3(d) skett. För att rätten till en rättvis rättegång och rätten till kontradiktion ska anses uppfylld krävs det i regel att alla bevis presenteras vid huvudförhandling. Det innebär inte att förhör med vittne måste ske vid huvudförhandlingen. Det krävs emellertid att den anklagade ges en tillräcklig och tillfredsställande möjlighet att ifrågasätta vittnesmålet, antingen då vittnesmålet erläggs eller vid senare tillfälle. Kostovski ansågs inte ha fått denna möjlighet. Personerna som genomförde förhören var inte medvetna om vittnenas identitet vilket kan ha påverkat tillförlitlighetsbedömningen. En person förhördes dessutom inte av undersökningsdomare utan endast av polisen.⁶⁷ Kostovski kunde med tanke på omständigheterna i fallet inte anses ha fått en rättvis rättegång.⁶⁸ Europadomstolen avvisade dock inte nyttjandet av anonyma vittnesmål som brott mot EKMR art 6 i varje fall.⁶⁹

4.3.2 Doorson mot Nederländerna

I augusti 1987 inledde nederländsk polis i Amsterdam ett projekt med syfte att lagföra personer som handlade med narkotika. Fotografier på misstänkta personer samlades och visades för sammanlagt 150 personer som var narkotikaberoende. Ett liknande projekt hade lett till repressalier för de som

⁶⁶ Kostovski v. the Netherlands, no 11454/85, 20 november 1989, paragraf 10-19.

⁶⁷ Ibid. paragraf 37-43.

⁶⁸ Ibid. paragraf 45.

⁶⁹ Ibid. paragraf 42-43.

pekat ut kriminella. De flesta var därför endast beredda att göra utpekanden under villkoret att deras identitet förblev hemlig gentemot de utpekade. Doorson utpekades som narkotikahandlare av totalt åtta personer, varav sex var anonyma.⁷⁰ Vittnena var rädda för repressalier och anonymitet godtogs av domare. Två anonyma vittnen hade gjort viktiga iakttagelser. Doorsons ombud fick en chans att ställa frågor till dessa vittnen och frågorna besvarades. Ombudet fick ej kunskap om vittnenas identitet. Undersökningsdomaren var dock medveten om identiteten på vittnena.⁷¹ Doorson befanns med hänsyn till den samlade bevisningen skyldig till försäljning av heroin och kokain. I målet fanns även annan bevisning än de anonyma vittnesmålen.⁷²

Europadomstolen kom fram till att brott mot EKMR art 6.1 i kombination med art 6.3(d) ej skett. EKMR hindrar inte att man på förundersökningsstadiet förlitar sig på anonyma uppgiftslämnare. Men när domstolen senare använder sig av anonyma vittnesmål som grund för fällande dom kan det skapa problem i förhållande till EKMR.⁷³ Art 6 ställer visserligen inte upp något tydligt krav på att vittnens intressen ska tillgodoses. Emellertid kan deras liv, frihet eller personliga säkerhet stå på spel, liksom intressen som är hänförliga till EKMR art 8. Sådana intressen skyddas i princip av andra materiella bestämmelser i konventionen, vilket i sin tur innebär att konventionsstaterna bör organisera sina straffprocesser så att dessa intressen inte äventyras på ett oförsvarligt sätt. Mot denna bakgrund kräver principerna för en rättvis rättegång också att försvarets intressen i förekommande fall avvägs mot intressena hos vittnen som kallas att avge utsagor.⁷⁴

Även att den tilltalade inte hade hotat vittnena ansågs det faktum att narkotikaförsäljare hotat och utövat våld mot personer som vittnat mot dem

⁷⁰ Doorson v. the Netherlands, no 20524/92, 26 mars 1996, paragraf 8-10.

⁷¹ Ibid. paragraf 25.

⁷² Ibid. paragraf 34.

⁷³ Ibid. paragraf 69.

⁷⁴ Ibid. paragraf 70.

som tillräckligt skäl för anonymitet.⁷⁵ Det uttalades att en fällande dom inte ska baseras på varken endast eller till avgörande del anonyma redogörelser även om åtgärder vidtagits för att tillgodose försvarets intressen. Det var dock inte fallet i detta mål.⁷⁶

4.3.3 Al-Khawaja och Tahery mot Förenade kungariket

Inget av målen Al-Khawaja och Tahery mot Förenade kungariket (stor kammare)⁷⁷ rörde anonyma vittnesmål men har ändå betydelse i denna framställning då Europadomstolen uttalat i flera avgöranden att de problem som uppkommer när vittnen hörs anonymt liknar de som uppkommer när skriftliga utsagor av frånvarande vittnen läggs fram som bevisning.⁷⁸ Europadomstolen hänvisade i avgörandet Pesukic mot Schweiz, vilket behandlas i avsnitt 4.3.4, till avgörandet i målet Al-Khawaja och Tahery mot Storbritannien.⁷⁹

I domen ställdes principer upp som gäller när vittne inte närvarar i rätten. För det första måste det finnas ett starkt skäl till vittnets frånvaro. Om skälet är att vittnet utsatts för hot eller annan påverkan från den tilltalade eller någon som handlar på den tilltalades vägnar, är det rimligt att vittnets utsaga får införas i processen utan vittnets personliga närvaro. En tilltalad som handlat på sådant vis måste anses ha avstått från sin rätt att ställa frågor till vittnet. I det fall vittnet endast fruktar repressalier måste domstolen pröva om det finns objektiv grund för sådana farhågor och om det finns stöd från fakta. Skriftlig förklaring ska ses som en sista utväg.⁸⁰

För det andra har det betydelse om utsaga från frånvarande vittne som den tilltalade inte direkt eller indirekt haft möjlighet att ställa frågor till under

⁷⁵ Ibid. paragraf 71.

⁷⁶ Ibid. paragraf 76.

⁷⁷ Al-Khawaja and Tahrey v. the United Kingdom [GC], nos. 26766/05 and 22228/06, 15 december 2011.

⁷⁸ Danelius (2015) s. 287.

⁷⁹ Pesukic v. Switzerland, no 25088/07, 6 december 2012, paragraf 44.

⁸⁰ Al-Khawaja and Tahrey v. the United Kingdom [GC], nos. 26766/05 and 22228/06, 15 december 2011, paragraf 119-125; Danelius (2015) s. 281.

förundersökning eller inför domstolen är den enda eller avgörande bevisningen. Om bevisningen är den enda eller avgörande mot den tilltalade måste domstolen med största möjliga omsorg se till att det finns ett starkt processuellt eller annat skydd för den tilltalade som medför att förfarandet ändå kan anses rättvist. Ett sådant skydd kan vara granskning av bevisningens tillförlitlighet.⁸¹

4.3.4 Pesukic mot Schweiz

I målet Pesukic mot Schweiz hade en person blivit skjuten i nacken utanför ett postkontor i Zurich-Schwamendingen. Det fanns vittnen till händelsen. Samtliga vittnen utom en person blev dock panikslagna när vittnesmål skulle avläggas. Det fanns indikationer på att personer som varit beredda att vittna utsatts för dödshot. Genom att erlægga vittnesmål fanns det risk för vittnets liv då personer i Pesukics och en medåtalads närhet var beredda att hämnas. Vittnet var den enda som sett brottet och som vågade vittna. När vittnet hördes placerades den tilltalade med ombud i ett annat rum. Pesukics ombud fick möjlighet att ställa frågor till vittnet. Alla frågor besvarades dock inte.⁸² Det anonyma vittnet var i och för sig det enda ögonvittnet till brottet som avlade vittnesmål, men det fanns också stödbevisning som styrkte vittnesmålet. Pesukic befanns skyldig till mord.⁸³

Domstolen hänvisade till de principer som ställts upp i avgörandet Al-Khawaja och Tahery mot Förenade kungariket.⁸⁴ Det fanns starka skäl till vittnets frånvaro.⁸⁵ Det anonyma vittnesmålet var inte den enda bevisningen men det var den avgörande bevisningen. Försvarets rättigheter ansågs dock ha tillgodosetts. Brott mot EKMR art 6.1 i förening med art 6.3(d) ansågs därför ej ha skett.⁸⁶

⁸¹ Ibid. paragraf 126-128; paragraf 147.

⁸² Pesukic v. Switzerland, no 25088/07, 6 december 2012, paragraf 7-13.

⁸³ Ibid. paragraf 18.

⁸⁴ Ibid. paragraf 44.

⁸⁵ Ibid. paragraf 46.

⁸⁶ Ibid. paragraf 48-53.

5 Anonyma vittnen i norsk rätt

Möjligheten att låta ett vittne vara anonymt i Norge infördes 28 juli år 2000 genom endringslov nr 73, då 130 a § infördes i Lov om rettergangsmåten i straffesaker av 22. mai 1981 nr 25 (Straffeprocessloven).

5.1 Vittnesplikt i Norge

I 108 § Straffeprocessloven stadgas allmän vittnesplikt. Undantag från denna kan endast göras i lag. Undantagen stadgas i 109–125 §§. Det finns inget undantag från att vittna av rädsla för hot och repressalier. Som huvudregel ska vittnet enligt 130 § Straffeprocessloven förhöras om namn, födelsedata, uppgifter om anställning, hemvist samt förhållande till tilltalad och målsägande.

5.2 Anonyma vittnesmål i Norge

I utredningen ”Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet” anfördes att ökade hot och repressalier mot vittnen i Norge motiverade utredning av anonyma vittnesmål. Det uttalades också att det norska samhället är litet och att efterföljande vittnesskydd därför kan vara problematiskt.⁸⁷

I propositionen ”Om lov om endringer i straffeloven og straffeprosessloven mv. (tiltak for å beskytte aktørene i straffesaker mot trusler og represalier mv.)” lades förslag om anonyma vittnesmål fram. Förslaget ledde fram till dagens bestämmelse kring anonyma vittnesmål. 130 a § Straffeprocessloven är uppbyggd med rekvisit som ska vara uppfyllda för att det ska vara möjligt med anonymitet för vittne.

I bestämmelsens första del anges att det ska vara fråga om åtal rörande viss brottslighet, exempelvis mord, våldtäkt och rån. Yrkande härom måste ske från ”statsadvokaten”, men det är sedan rätten som godkänner anonymitet.

⁸⁷ NOU 1997:15 s. 176.

Det ska sedan enligt punkt a, som är den bestämmelse som är relevant för uppsatsens syfte, föreligga en hotbild som innebär risk för brott mot vittnets eller närståendes liv, hälsa eller frihet om identiteten blir känd. Av förarbeten framgår att det inte är tillräckligt med en subjektiv uppfattning från vittnet. En utvärdering av omständigheterna i fallet måste göras. Det ska föreligga objektiva omständigheter som visar att sådant brott kan ske. Ju allvarigare brott åtalet rör, desto större anses risken för påverkan. Desto allvarigare brott det är risk för att vittnet blir utsatt för, desto lägre krav ställs det på sannolikheten att vittnet blir utsatt för repressalier. Eftersom anonyma vittnesmål främst aktualiseras gällande s.k. tillfällighetsvittnen kan det inte krävas att en sådan situation redan inträffat. Rätten ska istället värdera risken för att vittnet blir utsatt för repressalier om identiteten blir känd. Då risken ska värderas har det betydelse om den tilltalade eller någon annan för den tilltalades räkning hotat vittnet, utsatt andra personer för hot eller repressalier i samband med brottmål eller om den tilltalade är våldsbenägen. Särskild vikt ska läggas vid om den tilltalade ingår i ett organiserat kriminellt nätverk.⁸⁸

Av andra stycket framgår att det endast är tillåtet med anonyma vittnesmål när det är strängt nödvändigt och inte medför väsentliga betänkligheter för den tilltalades försvar. Att det måste vara strängt nödvändigt innebär att anonymitet inte kan användas om det är möjligt att skydda vittnet på annat vis. Att det inte får medföra väsentliga betänkligheter för den tilltalades försvar innebär att rätten till kontradiktion inte kan begränsas hur mycket som helst. Det avgörande är hur viktigt det är för den tilltalade att känna till vittnets identitet för att kunna försvara sig. En situation där vittnets identitet saknar betydelse kan vara när vittnet saknar anknytning till den tilltalade, s.k. tillfällighetsvittne. Det råder i regel väsentliga betänkligheter när vittnet och den tilltalade känner varandra. Vittnet kan då ha motiv och intressen som kan påverka vittnesmålet som är svåra att kartlägga för utomstående. Det

⁸⁸ Ot. Prp. nr. 40 (1999-2000) s. 161 f.

gäller inte minst om både vittnet och den tilltalade tillhör samma kriminella nätverk.⁸⁹

Av tredje stycket framgår att vittnesanonymitet kan bestå av att vittnets namn inte framgår, att det inte framgår andra upplysningar som kan leda till att vittnets identitet avslöjas eller att fysiska eller tekniska åtgärder vidtas för att hålla vittnets identitet hemlig. ”Dommere, lagrettemedlemmer, aktor, försvarar eller advokat” ska upplysas om vittnets namn och andra förhållanden som kan ha betydelse. Försvararen har dock möjlighet att motsätta sig vetskap. Av förarbeten framgår att försvararen lättare kan tillgodose den tilltalades rätt till kontradiktion om denne känner till vittnets identitet. Försvararen har dock möjlighet att motsätta sig för att undvika lojalitetskonflikt. Enligt fjärde stycket har de som informerats om vittnets identitet tystnadsplikt. Försvarare som informerats om vittnets identitet och inte kan respektera tystnadsplikten byts ut till annan försvarare.⁹⁰

⁸⁹ Ibid. s 162 f.

⁹⁰ Ibid. s 164 f.

6 Analys

En debatt om anonyma vittnen mynnar snabbt ut i att två centrala intressen för rättsordningen ställs mot varandra, intresset av en effektiv rättsapparat kontra rättssäkerhet. Intresset av en effektiv rättsapparat hänger nära samman med vittnens intresse av att inte behöva känna rädsla för repressalier då oviljan att vittna skulle minska om vittnen inte skulle känna rädsla för repressalier. Samtidigt får den tilltalades intressen ej glömmas bort.

Vittnesplikten är i princip absolut. Det är inte möjligt att vittna anonymt i Sverige. Vid allvarliga hot är den enda utvägen är att vittnesplikten upphävs. Det framstår som orimligt att avkräva vittnesmål som en medborgerlig skyldighet samtidigt som vittnen kan riskera att utsättas för repressalier. I avgörandet Doorson framgår dessutom att vittnens intressen även ska tillgodoses inom ramen för EKMR. Praxis från Europadomstolen och Europarådets rekommendationer visar på att det finns utrymme för anonyma vittnesmål. Rekommendationer från Europarådet visar visserligen på en viss europeisk samsyn men rekommendationerna tillåter endast anonyma vittnesmål, det ges ingen uttrycklig rekommendation för anonyma vittnesmål. Praxis uttrycker minimigränser och visar att anonyma vittnesmål inte i varje fall kränker rätten till en rättvis rättegång.

I grannlandet Norge är anonyma vittnesmål tillåtet sedan år 2000. Systemet infördes för att tillgodose vittnens intresse av att inte bli utsatt för repressalier och för att upprätthålla ett effektivt rättsystem. Motsvarande reglering saknas i Sverige. Norge har ordningen att försvararen får, men inte måste, bli informerad om det anonyma vittnets identitet valts. Att försvararen inte känner till vittnets identitet innebär att risken för lojalitetskonflikter elimineras. Men kan försvararen samtidigt tillgodose den tilltalades rätt till försvar? Frågan berörs enligt mitt tyckte inte tillräckligt i de norska förarbetena. Risken för lojalitetskonflikter ska tillgodoses i och

med att försvararen kan vägra att bli informerad om vittnets identitet samtidigt som den tilltalades rätt till försvar ska tillgodoses genom att försvararen som huvudregel ska informeras om vittnets identitet. Eftersom både och inte kan tillgodoses samtidigt är lösningen i mitt tycke inte optimal. I mitt tycke bör försvarare som ska tillgodose sin klients intressen välja att ta del av informationen om vittnets identitet. Risken för lojalitetskonflikter är då stor. Det torde finnas risk att lojalitetskonflikten leder till att vittnets identitet avslöjas vilket riskerar hela syftet med anonymitet. I rapporten från BRÅ framkom att rädslan hos vittnen oftast är obefogad, vilket pekar på att oviljan att vittna kan härstamma från själva känslan att det finns en risk att bli utsatt för repressalier. Risken torde kunna leda till att vittnen inte ens vågar vittna anonymt.

I Sverige har argument förts kring att den tilltalades rätt till partsinsyn inte kan tillgodoses om inte försvararen informeras om det anonyma vittnets identitet. Av Europadomstolens praxis framgår dock att det inte krävs att försvararen informeras om vittnets identitet för att den tilltalades rätt till partsinsyn ska anses tillgodosedd. Det är dock viktigt att komma ihåg att europarätten är en minimireglering. Även om anonymitet endast skulle tillämpas för s.k. tillfällighetsvittnen är det inte möjligt att ifrågasätta eventuella fördomar och andra motiv som kan tänkas påverka vittnesmålet om försvaret inte vet vem vittnet är. I fall som liknar Doorson där den tilltalade har en relation med vittnet är sannolikheten stor att det finns flera aspekter som kan påverka vittnesmålet som inte blir klarlagda om försvararen inte informeras om vittnets identitet.

Rapporten från BRÅ visar på att det är ovanligt att vittne som visar rädsla för repressalier har fog för sina rädslor. Även vid uttryckliga hot förverkligas dessa sällan då påverkan istället blir kontraproduktiv. Trots att det är ovanligt att hot förverkligas är det inte ovanligt att vittnen visar rädsla för att vittna. Att vittnen visar rädsla kräver åtgärder, oavsett om det finns fog för rädslan eller inte. I rapporten från BRÅ framkom också att det är ovanligt att vittnen som inte har en tidigare relation till den tilltalade blir

utsatta för otillåten påverkan. Det är i princip endast s.k. tillfällighetsvittnen som kan åtnjuta anonymitet, vilka således inte utsätts för otillåten påverkan i någon större utsträckning. Anonymitet för sådana vittnen tenderar att bli en lösning på ett icke-problem.

Det främsta argumentet mot anonyma vittnesmål i de utredningar som gjorts i Sverige är att anonyma vittnesmål strider mot grundläggande principer för rättssäkerhet. Det är ofrånkomligt att ett tillåtande av anonyma vittnesmål innebär att kontradiktionsprincipen blir inskränkt. Är det rimligt att åsidosätta den tilltalades rätt till kontradiktion för att skydda vittnen? Det tycks vara den väg som Europadomstolen valt i och med att attityden blivit alltmer tillåtande i praxis. Att det inte är ett brott mot EKMR innebär dock inte att det bör införas i Sverige av enbart den anledningen. Uttalandet i Al-Khawaja och Tahrey mot Storbritannien rörande att den tilltalades rätt till kontradiktion får anses förbrukad i fall då denne gjort sig skyldig till allvarlig otillåten påverkan anser jag dock vara rimligt. En inskränkning av partsinsynen är dock tämligen långtgående och kräver noga avvägningar.

Det är 12 år sedan den senaste utredningen kring anonyma vittnesmål genomfördes. Det gjordes förhållandevis många utredningar av frågan under en begränsad tid trots att det beskrevs att riksdagens och regeringens inställning i frågan var klar, vilket tyder på att problemet inte är lätt att lösa. Om otillåten påverkan ökar och riskerar att urholka rättssystemet torde frågan behöva övervägas på nytt för att upprätthålla ett effektivt rättssystem.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Sverige

Utredningsbetänkanden

SOU 1990:92 Våld och brottsoffer.

Ds 1993:29 Brottsoffren i blickpunkten – åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning.

Ds 1995:1 Vittnen och målsägande i domstol.

SOU 1998:40 Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?

SOU 2004:1 Ett nationellt program om personsäkerhet.

Propositioner

Prop 1993/94:143 Brottsoffren i blickpunkten – en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning.

Utskottsbetänkanden

Betänkande 1993/94:JuU25 En brottsofferfond, m.m.

Övrigt riksdagstryck

Mot. 2017/18:884, Adam Marttinen (sd) m.fl., Åtgärder för kronvittnen och vittnesskydd.

Mot. 2017/18:1235, Margareta Cederfelt (m), Skydd för vittnen.

Mot. 2017/18:3576, Jan Björklund (l) m.fl., Stärk rättsväsendet – fler och synligare poliser.

JO

JO 2002/03.

Europeiska unionen

Rekommendationer från Europarådet

Rec. No (97) 13 of the Committee of Ministers to member states concerning intimidation of witnesses and the right of the defence.

Rec. No (2005) 9 of the Committee of Ministers to the member states on the protection of witnesses and collaborators of justice.

Norge

NOU 1997:15 Etterforskningsmetoder for bekjempelse av kriminalitet – Delinnstilling II.

Ot.prp nr 40 (1999-2000) Om lov om endringer i straffeloven og straffeprocessloven mv. (tiltak for å beskytte aktørene i straffesaker mot trusler og represalier mv.).

Elektroniska källor

Fitger m.fl.: Rättegångsbalken m.m., (5 december 2017, Zeteo), besökt 2018-01-01.

Olsson, Lova och Runblom, Karin ”M-ledning öppnar för anonyma vittnen”, Sveriges radio, <<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6794542>>, besökt 2018-01-01.

Samuelsson, Fredrik ”Moderaterna skärper sin migrationspolitisk”, Expressen <<https://www.expressen.se/nyheter/moderaterna-skarper-sin-migrationspolitik/>>, besökt 2018-01-02.

Litteratur

Bogdan, Michael: *Concise Introduction to Comparative Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2013.

Danelius, Hans: *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis: en kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*. 5:e uppl. Stockholm: Norstedts juridik, 2015.

Ekelöf, Per Olof m.fl. *Rättegång IV*. 7:e uppl. Stockholm: Norstedt, 2009.

Heuman, Lars: 'Absolut eller relativ vittnesplikt' *Juridisk tidskrift 1994/95 nr 1* s. 153

Korling, Fredric m.fl. (red.), *Juridisk metodlära*. Lund: Studentlitteratur, 2013.

Nilsson, Hans G.: 'Europarådet och dess juridiska arbete' *SvJT* 1996 s 549-565.

Skinnari, Johanna mf.l. BRÅ Rapport 2008:8 *Otillåten påverkan mot vittnen och brottsoffer. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet*. Stockholm, 2008.

Rättsfallsförteckning

Sverige

Göta hovrätt, RH 2001:71.

Hovrätten över Skåne och Blekinge, RH 2007:24.

Europadomstolen

Kostovski v. the Netherlands, no 11454/85, 20 november 1989.

Doorson v. the Netherlands, no 20524/92, 20 mars 1996.

Al-Khawaja and Tahrey v. the United Kingdom [GC], nos. 26766/05 and 22228/06, 15 december 2011.

Pesukic v. Switzerland, no 25088/07, 6 december 2012.